

Király Lajos: Nyelvjárási és névtani vizsgálatok Somogyban. Örökség 24. Kaposi Könyvtár, Kaposvár, 2003, 147 lap

A magyar dialektológia, a magyar nyelv területi nyelvváltozatainak nyelvészete, vizsgálja a magyar regionális nyelvváltozatok nyelvészeti vonatkozásait, problémaköreit.

A magyar nyelvjárások összehasonlításakor általában háromféle nyelvjárási alakulatot szoktak elkülöníteni. Ezek egysége csak viszonylagos, hiszen a legkisebb települési beszélőközösségekben is lehetnek különbségek. Mivel élő nyelvről van szó, nagyfokú változékonyság is jellemzi őket. A helyi nyelvjárások a kisközösségek nyelvhasználatát képviselik. A nyelvjárás csoport több, egymással kapcsolatban lévő, közös sajátosságokat mutató település helyi nyelvjárásainak összessége. A nyelvjárási régió a nyelvjárás csoportok együttese, a legnagyobb nyelvjárási képződmény. A nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok, a nyelv élő, folyton átalakuló nyelvváltozatai, ezért mindig indokolt és aktuális ezeknek a változásoknak a rögzítése, elemzésük, korábbi nyelvallapotokkal való összehasonlításuk. A változás nemcsak új jelenség kialakulását jelenti, hanem mások pusztulását is. Nemzeti örökségnek kell tekinteni azokat a rögzített anyagokat, amelyek húsz, ötven, száz évvel ezelőtt készültek. Ezekhez a szempontokhoz igazodik Király Lajos tanulmánykötete is, mely példaadó a dialektológiai szakmunkákat tekintve.

Király Lajos a Kaposvári Egyetem Pedagógiai Főiskolai Kara, Magyar Nyelvészeti Tanszékének nyugalmazott főiskolai tanára. Az évekig szervezett nyelvjáráskutató hallgatói körök, a közös gyűjtések és a megszámlálhatatlanul sok szakdolgozat az eredményes munkáról tesz tanúbizonyságot. A dialektológiában elért kutatási eredményeit Király Lajos több fórumon is publikálta. A nyelvföldrajzi kutatások terepe főként a dél-dunántúli térség: Somogy, Baranya, Tolna, Zala megye volt. Másik területe a névtan, amelyen belül a földrajzi neveket és személyneveket vizsgálta. Az anyanyelvi nevelés kérdései is foglalkoztatták, főként a nyelvjárási vonatkozásokra koncentrált. Az elmúlt tíz évben pedig a néprajz határozta meg munkáinak témáit.

Az egész magyar nyelvterületet átfogó országos nyelvatlasz mellett nagy szükség volt és van mind a mai napig regionális tájnyelvi atlaszokra. Ezek között elsőként említhetjük Végh József *Őrségi és Hetési Nyelvatlaszát*. 1993-ban jelent meg a régóta várt *Zselici tájatlász* Rónai Béla tollából. Hosszú idő telt el, amíg megjelent e fenti hiánypótló munka. Ne feledkezzünk meg azonban egy nagyon fontos munkáról, amely a kutatásokat továbblendítette, ez Balogh Lajos–Király Lajos kiadványa: *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza*. 1976-ban az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent munkán kívül és Végh József atlasza után határainkon belül más hasonló mű nem szolgált a nyelvjáráskutatást.

Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza egy speciális szókinccs-atlasz, témáját a háziállattartás szókinccsének köréből merítette: az állathangutánzó igék, a hívogató-, üző-, és terelőszavak alkotják a vázát.

Király Lajos másik fontos dialektológiával foglalkozó tanulmánya *Nyelvjárási jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon* címen a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozatban 1990-ben jelent meg. Számos tanulmánya, cikke olvasható a Magyar Nyelvőrben, illetve konferenciakötevekben egyaránt.

Az a tanulmánykötet, amelyet most ajánlani szeretnék, részint dialektológiai kutatásainak, részint névtani vizsgálatainak szintézise. Nem csak nyelvésznek számára készült tudományos ismeretterjesztő munka. A dialektológiai rész *Somogyi nyelvjárások* címmel kezdődik. A tanulmányok bevezetőjeként a dunántúli nyelvjárási régiók részletes ismertetése található. A somogy–zalai nyelvatlással kapcsolatban veti föl a szerző azt a problémát, hogy kevés az olyan nyelvatlasz, amely részletesen bemutat egy-egy területet. Ezek fontosak lennének azért is, mert a nagy atlasz adatait, jelenségeit pontosítanák. Ezért kezdett hozzá 1980-ban a somogy–zalai nyelvatlasz anyaggyűjtéséhez. A feldolgozás már elkészült, sajnos a gyűjtés egészének kiadása még mindig várat magára. (Főként anyagi okok miatt.) Ez az atlasz azért is egyedülálló vállalkozás, mert más nyelvatlaszok-

kal ellentétben nemcsak nyelvjárási jelenségeket mutat be, hanem ezek határvonalait is meghúzza a gyűjtött anyag segítségével. Ahogy írja a szerző: „A Dél-Dunántúl nyelvjárási izoglosszáiról természetesen volt elképzelésem, de elterjedésük pontosabb körét, földrajzi határait csak az anyaggyűjtés vége felé tudtam megállapítani”.

A tanulmánykötet egyik írásában olvasható, hogy a több megyére kiterjedő „nyelvjárástípusok” megnevezésére, valamint a több száz „helyi nyelvjárást” magukba foglaló nagyobb egységekre a „nyelvjárási régió” terminust vezeti be. Az elkészült munka vázát, illetve fő csomópontjainak elemzését is olvashatjuk a kötetben.

A nyelvátlasz mintegy 90 kilométer hosszú és 30 kilométer széles, téglalap alakú kutatóterületet ölel fel, 99 községgel. Ennek a területnek a kiválasztása jó lehetőséget biztosított arra is, hogy a nyugati, a déli és a dunántúli nyelvjárási régiót elkülönítse egymástól. A kutatóterület jellegzetes – földrajzi és néprajzi szempont szerint meghatározott – tájegységet mutat be. Elsősorban azokat a nyelvjárási jelenségeket elemzi a szerző, amelyek alkalmasak az e területen található „három nyelvjárási régió” szétválasztására. Így a hangtani jelenségek között a dél-dunántúli *ö-zés* típusait és határait; az *e-ë (-ö)* megfelelés tanulságait; az *é, ő, ó* fonéma kettőshangzós megoldásait; a *v* hang hasonulásait és hasonító hatásait; az intervokális geminálódást; a hátrébb képzett *t, d* sajátosságait stb. vizsgálta. Kitért egyes alaktani jellegzetességek nyelvjárásbeli különbségeire is. Mind ezeket összegezte, és a dunántúli nyelvjárási régiókat elhatároló főbb izoglosszákat is szemléltette. A három nagyobb dunántúli nyelvjárási régió a nyugat-dunántúli (nyugati); a dél-dunántúli (déli) és a közép- és kelet-dunántúli (dunántúli) területre rajzolódott ki. Megállapítja, hogy az egyik „izoglosszaköteg” a Principális-csatorna vonalában húzódik. Ez a Zalaegerszegtől Nagykanizsáig terjedő völgymedence. A második köteg a zala-somogyi megyehatár mentében halad. A legtávolabbi csomó a Belső- és Külső-Somogyot elválasztó „osztópáni meridionális völgyben” húzódik. (Nagyjából ez a Kaposvár–Fonyód közötti vasút pályája is.)

Király Lajos szerint, nagy szerepe van a jelenséghatárok mai változásában annak, hogy az adatközlőknek milyen a „nyelvjárási tudata”. Vagyis mit tartanak követendőnek és mit kerülendőnek. Megállapítja, hogy a somogyi nyelvjárásokban a független *ö-zést* tekintik „parasztosnak”, műveletlenségnek. A hangtani jellegű fonémaeltérések egyre inkább elkopnak a fiatalabb korosztály nyelvhasználatából. Szinte alig érezhetőek a köznyelvi és a nyelvjárási fonémaejtési különbségek. Vannak olyanok viszont, amelyeket nem kerülnek, holott nyelvjárási motívumok. Például: *e* és az *ë* viszony. Vagy a *v* zöngésítő hatásában csak az *s+v* kapcsolatot (pl. *Kapozsvár*) tartják nyelvjárásiaknak, de a *csugva* formát nem. Az eredeti anyagban ötven térkép mutatja be a megállapított és vizsgált nyelvjárási jelenségeket, és szemlélteti azok határvonalát, ebben a kötetben három látható közülük.

Külön kitér egy másik írásában a nyelvjárási régióhatárok földrajzi, történelmi és néprajzi összefüggéseire is. Nehezíti a régiók határvonalának megállapítását az a tény, hogy a néprajzi, úgynevezett „kulturális régiók” határai nem esnek egybe a nyelvhasználat határaival.

A fenti cikkhez igazodik egy másik tanulmánya, amelyben megállapítja, hogy három nyelvjárási régió átmeneti sávjának tekinthetők a somogyi nyelvjárási területek. A Balaton vidéki, a közép-somogyi és a dél-somogyi nyelvjáráscsoportot jellemzi, amelyekhez egy-egy fonetikusán átírt szövegmintát mellékel típuspéldaként. Kiemeli a somogyi *ö-ző* nyelvjárási összefüggéseit, meghúzza a független *ö-zés* határvonalait 50 címszó térképlapjának összesített tanulsága alapján. Nem beszélhetünk éles határokról, mivel az *ë-ző* és az *ö-ző* községek között kisebb-nagyobb átmeneti sáv található. A dél-dunántúli nyelvjárások egyik legfontosabb sajátossága az *ë-ö* megfelelés, ezért vázlatos áttekintést ad erről a jelenségről a *lélek, füle, törje* és a *székhez* szavak hangtani eltéréseit bemutató térképrészletekkel.

A tanulmányok között külön érdekesség egy helyi nyelvjárási diakrón vizsgálat. A dél-dunántúli Csököly nyelvjárási változásait elemzi 1910-től napjainkig. Csököly a néprajz és a nyelvjáráskutatás számára is nagyon jó terep, főként a még élő népi szokások (fehérgyász) és a használt tájnyelv miatt. Követendő példája Kiss Jenő *A mihályi nyelvjárási változásai 1889 és 1989 között*

című tanulmánya volt. Az összehasonlításhoz felhasználta Nagy József *A csökölyi nyelvjárás* című füzetét 1910-ből. A hangtani és alaktani jelenségek mellett a szókészleti sajátosságokra is kitér. Összeveti a kihalt és a visszaszorult szóalakokat a ma is használatos nyelvjárás és a köznyelvi formákkal az alaki, a jelentésbeli és a valódi tájszók szerint.

A nyelvjárások pusztulásának jelenségére és a regionális köznyelviség helyzetére is kitér a somogyi vizsgálatok kapcsán. Számba veszi a nyelvjárások visszaszorulásának tényezőit, valamint felhívja a figyelmet a kialakult diglosszia vizsgálatának fontosságára is. Ezért külön írás szól a kaposvári nyelvhasználat hangtani, alaki és szókészletbeli sajátosságáról. Őt gyakran használt idegen szó nyelvjárású képét is megtalálhatjuk a somogy–zalai nyelvatlasz alapján, amelyben bemutatja az *influenza*, a *peronoszpóra*, a *megröngenezik*, *noteszok* és a *konzervet* szó változatait.

Egy külön tanulmányában a somogyi tájegységek és a tájszók viszonyát vizsgálja. A gyűjtött tájszavak alapján bizonyítottan látja azt, hogy a Somogy és Zala közötti megyehatár egyben nyelvjárás határ is.

A nyelvatlaszban szereplő tájszóváltozatok közül külön elemez 10 hangutánzó igét Somogyban. A *bög*, *morcimol*, *vonít*, *lehöl*, *dorombol*, *sziszeg*, *virityül*, *vertyog*, *csicsereg* és a *kuruttyol* hangutánzó ige köznyelvi változatát veti össze a tájnyelvi megfelelőjével. Ezekről megállapítható, hogy 90–95 százalékuk valódi tájszó, nyelvjárású változataik ismeretlenek a köznyelv szókészletében. Így például nem ismertek a *bejjég*, *berettyül*, *bretyög*, *búgat*, *bőrök*, *bugyorász*, *dörmicöl* stb. szavak.

A népnyelvet az irodalmi nyelvvel összehasonlító tanulmányában olyan szógyűjtés található, amelyet Somogy–Zala térségében vett fel, ajánlva a somogyi szépíróknak.

A dialektológiai részt záró tanulmány a néprajzi és a nyelvjárású gyűjtőmunka szerves szintézise, amelyben a somogyi lótenyésztéssel kapcsolatos népi szókinccsgyűjtésből is ízelítőt kap az olvasó. A paraszti lótarással kapcsolatos 1959. évi gyűjtését veti össze a ma még használatos kifejezésekkel.

A tájnyelvi jelenségeket vizsgáló és feldolgozó rész írásai mindenképpen hiánypótlóak a dialektológiában. Részint a részletes somogyi nyelvjárású jelenségek alapos, több szempontot is figyelembe vevő bemutatása, másrészt a nyelvjárású jelenségek határvonalának meghúzása miatt. Külön kiemelendők a diakrón vizsgálatok, valamint a nyelvjárások szociológiai, néprajzi megközelítései is.

A *Nevek vallomása* hét tanulmányt tartalmaz főként a helynévtípusok vizsgálatából és azok bemutatásából. Az elsőben az Árpád-kori helyneveket elemzi Somogyban. A megye területén megtalálhatóak azok az ősi helynevek, amelyek a XI–XIII. században keletkeztek, és összefüggnek a honfoglalással. A törzsek nevei gyakran beépültek, illetve kapcsolatban álltak az egyes helynevekkel. Vannak továbbá személynévből alakult községnevek (*Bogát*), szolgáltató népek emlékét őrző helynevek (*Bárd*, *Taszár*), idegen népek nevéből keletkezett földrajzi nevek (*Rinyabesenyő*, *Kálmánca*) is. Külön vizsgálja a „falva” típusú helyneveket, a vásárhelyneveket, a templomok védőszentjéről elnevezett helységek neveit.

A 60-as évek végén, a 70-es évek elején egy országos névgyűjtő mozgalom bontakozott ki. Célja volt, hogy az ország földrajzi neveit felkutassa és összegyűjtse. Ebbe a gyűjtésbe kapcsolódott be Király Lajos, és irányította a felhalmozódott anyag elrendezését, feldolgozását. A 253 somogyi község névanyagát ki kellett egészítenie, korrigálni kellett a meglévőket. Vállalta a gyűjtők kiképzését is. Olyan neves kutatógárdával dolgozott együtt, mint Hajdú Mihály, Balogh Lajos, Szabó József, Pesti János, Ördög Ferenc. A földrajzinév-gyűjtés országos irányítója Végh József volt. Király Lajos a kaposvári és a csurgói járás névanyagát gyűjtötte össze. Így az 1972-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent *Somogy megye földrajzi nevei* című kiadvány társszerzőjeként a legnagyobb mennyiségű anyagot tette közzé. Végh József azt írja a bevezető tanulmányában, hogy: „[e] nagyszabású és rendkívül sokoldalú munka sikeres végrehajtása Király Lajos érdeme”. Ezért a munkájáért Csúry Bálint-éremmel kapott. A Dunántúl más vidékein is folytatta ezt a kutatómunkát. Veszprémben a füredi, és a tapolcai, Baranyában a szigetvári járás, Tol-

nában pedig a paksi járás anyagát vizsgálta. Szándéka volt, hogy a feldolgozáskor kitérjen a nevek és a társadalom kapcsolatának megvilágítására is. Ebből a munkából válogatott Somogy megyei földrajzi neveket, amelyekkel kapcsolatban nyelvtörténeti emlékeket mutat be. Ugyanebből az anyagból való, de más szempontból vizsgálja az Észak-Zselicség helynévanyagát. Külön kiemeli Bárdudvarnok község földrajzi neveinek gyűjtését. Ennek a községnek a földrajzi nevei prototípusai a térség neveinek.

Néprajzi kutatások eredményeit ötvözi 36 somogyi helységnév népi és tudományos, elsősorban nyelvtörténeti magyarázatainak összehasonlításában. Látható, hogy nagyon gyakran eltérnek ezek a magyarázatok egymástól, másként élnek a köztudatban.

Aktuális kérdést elemez a „Fölöslegessé vált somogyi helységnevek?” című írása, amelyben a községegyesítésekkel kapcsolatos honismereti és helynévhasználati problémákat érint. A helyzetelemzés mellett jó példákat is bemutat a községegyesítés következtében kiszorult helységnevekkel kapcsolatban.

Az utolsó tanulmány gazdagítja a szegényes állatnévadási szakirodalmat. A háziállatok tulajdonnévadásának módjait vizsgálja szülőfalujában, a Somogy megyei Büssüben. Összehasonlítja a lovak, szarvasmarhák és a sertések neveit egy korábbi (1965-ös) gyűjtésének névanyagával.

A tanulmánykötet végén gazdag bibliográfia található a kötet két nagy témájából, a nyelvjáráskutatásból és a névtanból.

Ez a 2003 decemberében a Kaposi Kiskönyvtár sorozat 24. darabjaként megjelent munka a szakma számára hiánypótló, amelynek számos darabja még nem publikált eredményeket tartalmaz. További kutatásokra ösztönözhetnek, és követendő példát nyújthatnak a tájnyelvi jelenségekkel és a névtani vizsgálatokkal foglalkozók számára. A szélesebb olvasóközönség érdeklődését is felkeltheti, hiszen lakókörnyezetünk népnyelvéről, helynévkincséről szólnak, valamint a somogyi iskolák tanítási segédanyagként is felhasználhatják.

Nemesné Kis Szilvia